

u. a. das *genus libri*, den »Carostavnik«, als Hauptträger dieser Überlieferung, überzeugend als ein typisch serbisches dar. Dem von Stanislaus Hafner weit über die sprachliche Dimension hinaus verwendeten Begriff des »Kirchenslavischen«, das er auf allgemeinkulturelle, sogar politische Verhältnisse, vor allem aber auf den Gesamtbereich der mittelalterlichen Spiritualität wenigstens der »Slavia orthodoxa« (Riccardo Picchio) ausdehnt, ist als kulturhistorischem und kulturtheoretischem Terminus gebührende Verbreitung zu wünschen, weil er nach Ansicht des Rezensenten sehr gut geeignet ist, die tatsächlichen kulturellen Verhältnisse des byzantino-slavischen Bereichs und der slavischen Orthodoxie im allgemeinen begreifbar zu machen. Der Anmerkungsapparat dieser in erster Linie laut Angabe des Herausgebers für Historiker gedachten Übertragung der serbischen Königsbiographien ist von gewohnter Informationsdichte, doch nicht überladen.

Wir haben auf diesen Band lange gewartet – *sit venia verbo* –, doch hat sich die Wartezeit gelohnt.

Gerhard Birkfellner

LIONELLO COSTANTINI, *Slavo Ecclesiastico e volgare nella Grammatika Italijskaja di Vikentije Ljuština*. *Studia historica et philologica* III. *Sectio slavoromanica* 1, Licosa editrice, Firenze 1976, pp. 207.

Prva knjiga u izdanju novopokrenute serije »*Studia historica et philologica*« III. *Sectio slavoromanica* 1, pod redakcijom i općim rukovodstvom prof. R. Picchija, tretira primarni problem svake filologije: pitanje književnog jezika, »*Questione della lingua*« (prema terminologiji talijanske historiografije), s težištem problema skoncentriranim na isključivo jednom teoretsko-metodološkom aspektu jezične analize, koji bi trebalo da osigura naučnu ispravnost filološke interpretacije dokumentiranog materijala. Kao takva studija L. Costantinija zaslužuje posebnu pažnju; osobito su dragocjeni svi izdani ekserpti iz samoga teksta »*Grammatika Italijskaja*« V. Ljuštine koja je bila objavljena jedan jedini put 1794. godine u Beču. Costantini je podijelio svoju knjigu na ova poglavlja: 1. Premisa (7–11); 2. O 'slavjanoserbskom' (11–14); 3. *Grammatika Italijskaja* V. Ljuštine: *usus scribendi* (14–48); 4. *Grammatika Italijskaja* V. Ljuštine: *normativna svijest* (48–56); 5. Dodatak I: *Oglavlenie* (57–64); 6. Dodatak II: 'Grammatika Slavjanoserbskaja' V. Ljuštine (65–136); 7. Dodatak III: *Rěčnikъ italiano-illiričeskij* V. Ljuštine (139–203); *Sažetak na srpskohrvatskom i engleskom* (204–205); *Indeks imena* (206).

»Crkvenoslavenski (jezik) i narodni (govor) u Gramatici italijanskoj V. Ljuštine« predstavlja samo dalju razradu ozbiljnih studija L. Costantinija o književnom jeziku kod Srba u periodu koji počinje poslije »*Velike seobe*« (1630) i njihovog nastanjanja na teritoriju Austrougarske monarhije, a koji se završava definitivnom afirmacijom Karađičeve jezične reforme (1868).¹ Kao i autorovi prethodni radovi, tako i ovaj najnoviji

¹ L. Costantini, A proposito della lingua di Gavriilo Stefanović Venclović, *Ricerche Slavistiche* XIV, 1966, 53–76; id., In merito alla influenza russa sulla lingua letteraria serba nel XVIII secolo, *Ricerche Slavistiche* XV, 1967, 143–165; id., Stefan Stratimirović e la lingua letteraria serba, *objavljen je skupa s prethodna dva rada pod naslovom: Note sulla questione della lingua presso i Serbi tra il XVIII e il XIX secolo, u knjizi »Studi sulla questione della lingua presso gli Slavi«, a cura di Riccardo Picchio, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1972, 209–224; id., Sullo 'slavjanoserbski' (Stato della questione e prospettiva di ricerca), *Ricerche Slavistiche* XX–XXI, 1973–1974, 195–200.*

je samo dopunska karika kompleksnoj analizi koja teži da perspektivno ostvari historijsku sintezu »jezičnog pitanja« o razvoju srpskog književnog jezika od tzv. »srpskoslavenskog«, preko »slavenoruskog« do »slavenoserbskog« perioda. U toj posljednjoj, »slavenoserbskoj« fazi crkvenoslavenskog jezika Srbi su bili na putu da dođu do sličnog rješenja svoga »jezičnog pitanja« kakvo su ostvarili prvo Rusi, a gotovo stoljeće kasnije i Bugari. Razumljivo, svaki od ovih naroda riješio je problem normiranja i kodifikacije svoga književnog jezika na specifičan način i u zavisnosti od vlastitih kulturno-političkih prilika, nastalih u sudaru s potrebama modernog doba u XVIII i XIX v. Konkretno za Srbe moderno doba otpočinje s njihovim prelaskom na teritorij Austrougarske i poklapa se sa periodom evropskog racionalizma za koji je karakteristična težnja za narodnim prosvjećivanjem i izgrađivanjem književnog jezika. S obzirom da se socijalni krug koji se služi literaturom naglo širi i književni jezik se prilagođava potrebama nove društvene sredine. Da bi se mogli obraćati širokim krugovima svojih čitalaca, pisci-prosvjetitelji, poput Orfelina, Rajića, Obradovića i dr., počinju intenzivno uvoditi elemente narodnog govora u bazični crkvenoslavenski književni sistem. Taj isti prosvjetiteljski duh veoma je prisutan i u Italijanskoj Gramatici V. Ljuštine, kako to dobro opaža Costantini (20). Ljuština, taj visoko obrazovani klerik, otišao je najdalje u pogledu uvođenja 'narodnog govora' u pisarsku praksu. U svome razdraganom obraćanju širokoj 'ilirskoj' čitalačkoj mladosti, i grčke i rimske vjeroispovijesti, kao i u čitavu eksplikativnom dijelu svoje Gramatike on provodi maksimalnu kodifikaciju narodnih elemenata na tako dosljedan način kakav ne srećemo ni kod jednog od njegovih prethodnika. To je pobudilo Costantinija da izvrši analizu odnosa crkvenoslavenskog jezika i narodnog govora na izabranim odlomcima iz teksta Gramatike, kao izuzetno dragocjenom dokumentu srpske jezične svijesti toga doba.

Da bi maksimalno učinio uočljivim odnos između konkretnog »usus scribendi« V. Ljuštine i njegovog poznavanja jedne određene normativne linije na koju se taj »usus« odnosi, italijanski slavista donosi samo pregled imenskih, zamjeničkih i glagolskih paradigmi s popisom glavnih i rednih brojeva (67–136), kao i onaj dio Italijansko-ilirskog (tj. »slavenoserbskog«) rječnika koji sadrži leksičku građu koja bi trebala biti izložena normativno u skladu sa uobičajenom crkvenoslavenskom kodifikacijom leksika (139–203). Svi tekstovi (razne italijanske priče, zagonetke, poučne i zabavne historije, opis italijanskog jezika itd., zatim specijalna poglavlja o kvarenju slavenskih dijalekata latinskim i njemačkim slovima, razne molitve i sl.) i sva gramatička objašnjenja, kao i čitava uvodna poglavlja o pravopisu, o etimologiji, o akcentu i prozodiji, o retorici, o članovima (13–55) u cjelini su ispušteni i nisu uzeti u razmatranje ovom prilikom, iako je dat njihov pregled u sadržaju, tj. »Oglavljeniu« (59–64). Na osnovu ovog posljednjeg može se zaključiti da je Ljuština Gramatika značajan dokumenat ne samo za razvoj gramatičke misli »slavenoserbskog« jezika, već sadrži vrlo interesantan italijanski jezični repertoar, a uz to predstavlja i važno svjedočanstvo o općem stanju gramatičke znanosti u to doba.

Da bi odredio prevagu narodnih ili crkvenoslavenskih gramatičkih i tvorbenih elemenata autor provodi analizu na morfološko-leksičkom nivou na jednom kraćem izboru tekstova iz »Predgovora« i »Pogovora«, kao i iz završnih dijelova »Rječnika« (jedanaesti, šesnaesti i dvadeseti razgovor), uključujući tu i nekoliko gramatičkih definicija i objašnjenja i jednu kraću priču pod naslovom »Neznanje jednoga koji se htio pokazati učenim«. (17–48). Svi navedeni tekstovi pokazuju osciliranje crkvenoslavenskih i narodnih elemenata, kako u pogledu varijabilnih morfoloških nastavaka, tako i u smislu invarijabilnog leksika. Gotovo svi razmatrani odlomci, izuzev jednoga (odlomak pod br. III), pokazuju izrazitu tendenciju ka uvođenju narodnih, govornih elemenata ne narušavajući pri tome unutarnju homogenost jezika. Osciliranje s prevagom narodnih

odnosno crkvenoslavenskih elemenata u pojedinim dijelovima Gramatike zavisi od vrste teksta i može biti razmatrano, kako se nama čini, u prvom redu na stilskoj razini, što autor pominje (42), ali se na detaljnijoj analizi stila ne zaustavlja. Međutim, izbor prezentiranih odlomaka ukazuje na težnju autora da svoje istraživanje provede na stilistički različitim tekstovima. Intenzitet govornih elemenata, koji pridaje narodni kolorit bazičnom, »slavenoserbskom« jeziku, osobito je prisutan u dijelovima »Predgovora« kada se Ljuština neposredno obraća ilirskoj čitalačkoj publici (odlomci I, II, str. 17–20), kao i u dijalogima, tj. konverzaciji iz svakodnevnog života, i u već spomenutoj, kraćoj priči (odlomci IV, V, VI, VII, 28–42). Ali u ovom pogledu ono što posebno pada u oči i zaslužuje veću pažnju od one koju ovom pitanju posvećuje autor je pretežna zastupljenost elemenata 'narodnog govora' u dijelovima teksta koji se odnose na gramatičke definicije i tumačenja raznih pravila, kao i na čisto gramatičku materiju (primjeri a-q, 42–47). Costantini samo kratko konstatira važnu činjenicu, naime, da s teorijskog aspekta lingvističke predaje ovi odlomci (gramatička tumačenja i definicije) ne zavise od gramatičkih modela Smotrickoga (42). Upravo taj prekid sa crkvenoslavenskom tradicijom pisanja gramatika i njihovog tumačenja po ustaljenim kalupima i formulama odigrao je presudnu ulogu pri Ljuštinu izboru određenog stila u okviru postojećeg »slavenoserbskog« jezičnog sistema. S jedne strane prisustvo 'ilirskog' pučkog elementa u jeziku eksplikativnih dijelova Italijanske Gramatike (izuzev »Pogovora« na str. 502–503, napisanog na »slavenoruskom«, kod Costantinija Odlomak III, 21–22), a s druge čisto gramatičke paradigme, izložene prema zapadnim, latinsko-italijanskim gramatičkim obrascima, treba promatrati kao specijalnu fazu u razvoju »slavenoserbske« gramatičke misli. S tog gledišta ova Ljuštinina Gramatika je gramatičko djelo od posebne važnosti i pripada krugu gramatika koje su pisane za domaće potreba Srba i Hrvata, ali s ciljem njihova obučavanja tuđim jezicima. Autori ovakvih gramatika, sasvim prirodno, koriste se postojećim gramatikama na dotičnim stranim jezicima. U svome »Predgovoru« Ljuština kaže: »... sakupio sam Vam ovu Gramatiku iz najboljih italijanskih gramatika«. Tako gramatika tumačenja i izlagane paradigme tuđeg jezika postaju bazična forma i modeli prema kojima se izlažu kako »slavenoserbske« gramatičke paradigme i oblici, tako i čitava struktura djela, raspored materijala, pa i sam način izlaganja; sve je to u većoj ili manjoj mjeri prilagođeno izvornim gramatikama ovih jezika, a ponekad predstavlja i njihov doslovni prijevod (kao što je npr. Gramatika francuskog jezika Joakima Vujića). Pored italijanskih gramatika, i eventualno i 'ilirskih' (tj. hrvatskih), izvore za analizu jezika Italijanske Gramatike trebat će potražiti i u ličnosti samoga autora, V. Ljuštine, jednog od najinteligentnijih monaha toga doba, rodnom iz Like, a odraslog u 'Iliriji', koji je proboravio 8 godina u Trstu, a kraj života proveo u vršačkoj eparhiji kao arhimandrit. Pri tome se neće moći ispustiti iz vida ni cijeli kompleks kulturno-historijskih faktora koji su utjecali i u krajnjem rezultatu omogućili pojavu ovakvog gramatičkog teksta kakav nalazimo u Ljuštininoj Gramatici, napisanoj izvanredno harmoničnom simbiozom crkvenoslavenskog jezika s elementima 'narodnog govora'.

Ostavljajući po strani za jednu drugu priliku pisanje veće studije o izvorima Ljuštine Gramatike, o utvrđivanju kulturnohistorijske i jezične pozadine, čitavog ambijenta u kome je ovakvo djelo moglo nastati, – kao i uopće provođenje dublje analize s izvođenjem širih zaključaka –, Costantini ograničava svoje istraživanje isključivo na teoretski problem odnosa između pisarske prakse (»usus scribendi«) V. Ljuštine i norme književnog jezika na koju se taj »usus« odnosi. Poslije proučavanja teksta on dolazi do zaključka »da je gramatička norma izražena kod V. Ljuštine jasno inspirirana crkvenoslavenskim jezičnim kategorijama i da se razlikuje od 'ususa' koji je osnovan na narodnom govoru. Na polju upotrebe, narodni element je široko i dosljedno prihvaćen, ali, kada treba da se

podvuče norma, crkvenoslavenska jezična tradicija jasno izbija na površinu. Prijelaz s narodnog nivoa na onaj učeni zbiva se kad je u pitanju svijest tog 'ususa'.« (204). Čini nam se, ako ispravno shvaćamo navedeni zaključak, da postavljeni problem odnosa između »ususa scribendi« i »norme«, između narodnog govora i crkvenoslavenskog jezika, zapravo ne postoji. Isto tako taj odnos ne bi trebalo analizirati na tekstu Ljuštine Gramatike iz jednostavnog razloga što su to dva nerazdvojno povezana jezična aspekta, i jedan bez drugoga ne postoji. Konkretno »usus scribendi« V. Ljuštine je sjajna potvrda normativne jezične sinteze, nastale uvrštavanjem elemenata narodnog govora u bazičnu crkvenoslavensku strukturu, u tradicionalne norme koje kao nužan preduvjet prate i omogućavaju kako pojavu, tako i funkcioniranje svake književne formacije, pa i »slavenoserbske«. Autor Italijanske gramatike je gotovo u potpunosti izvršio morfološko-leksičku kodifikaciju 'narodnog govora' u okvirima jedino postojećih crkvenoslavenskih jezičnih normi. Isto tako kada daje prijevod italijanskih gramatičkih paradigmi, Ljuština se, razumljivo, u prvom redu poziva na već kodificirane forme u okviru opće normativne razvojne linije zajedničkog ortodoksnog slavenskog jezika. Ali on u tom pogledu ide i dalje i kodificira u eksplikativnoj funkciji paradigme jezika na kome on piše, tj. »slavenoserbskog«. Taj je momenat Costantini lijepo istakao: »Pred nama je prava pravcata, iako nepotpuna, jer je izražena samo u funkciji italijanske gramatičke realnosti, gramatika 'slavenoserbskog'« (49).

Jezik kojim piše Ljuština je, dakle, »slavenoserbski« u svoj svojoj cjelini, a on ništa drugo i ne može biti! Ni za autora Italijanske gramatike takve dileme nema, a i nije je moglo biti. On svoj jezik shvaća samo kao »slavenoserbski« i tako ga i naziva. Čak što više od toga Ljuština je potpuno svijestan činjenice da je taj njegov »slavenoserbski« samo jedan vid (narječje, dijalekat) »slavenskog učenog jezika«. »Slavenoserbski« treba da posluži kao uprošćeno tumačenje na materinjem jeziku, kao »naš obščij ezyk«, i olakša, odnosno učini što razumljivijim učenje »slavenskog« jezika i njegove gramatike. Taj svoj stav o jednom jedinstvenom »slavenskom« jeziku (= crkvenoslavenskom) Ljuština je izrazio precizno i jasno u »Pogovoru« (21–22). Costantini ispravno interpretira termine »narječie«, »dijalekt« koji nedvojbeno upućuju na pripadnost Ljuština »slavenoserbskog« općem »slavenskom« jeziku, podvlačeći taj bitni momenat ovako: za autora Italijanske gramatike jezik u punom smislu riječi bio je samo crkvenoslavenski, tj. »slavenski«, s višestoljetnom tradicijom, osiguravajući svojom širinom i bogatstvom 'dostojanstvo' slavenskom jeziku kakvo su imali veliki jezici poput grčkog i latinskog. (52) Šteta što pri tome italijanski slavista ispušta iz vida važan pridjev 'ilirski' kojim Ljuština u potpunosti određuje tip svog »slavenoserbskog« jezika. Ova Ljuština iscrpna i potpuno točna determinacija »slavenoserbskog« jezika kojim on piše, kao i zadivljujuće ispravno preciziranje odnosa između toga »slavenoserbskog« i zajedničkog »slavenskog« (tj. crkvenoslavenskog) ukazuju da je autor Italijanske gramatike odlično poznao i razumijevao 'jezično pitanje' svoga doba. Kao izuzetno sposoban i veoma učen monah on je uspio dati u svojoj Gramatici jedno od najboljih jezičnih rješenja »slavenoserbskog« jezika. Jezik njegove Gramatike nesumnjivo predstavlja kulminacioni punkt u odnosu na progresivno uvrštavanje narodnih elemenata u tradicionalni crkvenoslavenski književni sistem i sjajno je svjedočanstvo da su Srbi na kraju XVIII v. bili uveliko na putu da postignu jedno *srednje* jezično rješenje kao definitivno u pogledu kodifikacije svoga književnog medija. U izvjesnom smislu, moglo bi se pretpostaviti da bi jedno takvo *srednje* rješenje bilo možda radikalnije, tj. mnogo manje kompromisno nego što je npr. rješenje koje je postigao suvremeni ruski jezik. Svakako bez dublje analize ovo ostaju samo kao gole pretpostavke. Ali, u svakom slučaju, bitna je karakteristika književnog jezika kod Srba u pomenutom periodu da je on imao iste normativne i razvojne tendencije kao jezični mediji kod Rusa i

Bugara. Taj period »slavenoserbskog« trajao je sve do ozakonjenja Vukove reforme 12. marta 1868.

Ljuštinina Italijanska gramatika i u ovakvom nepotpunom izdanju, kakvu smo je dobili u knjizi L. Costantiniya (koji nam, istina, obećava i jednu opširniju studiju o njoj) predstavlja doista dragocjen dokumenat kako za sagledavanje razvojnih procesa i problema u rješavanju 'jezičnog pitanja' kod Srba u XVIII i u prvoj polovici XIX v., tako i za objektivno vrednovanje reforme V. Karadžića u odnosu na prethodnu »slavenoserbsku« jezičnu tradiciju. Stoga izražavamo svoju zahvalnost italijanskom slavisti, L. Costantiniyu, koji nam je svojom edicijom skrenuo pažnju na ovo veoma interesantno i značajno gramatičko djelo V. Ljuštine, a svojom studijom dao novi, stimulativan prilog ovoj problematici.

Olga Nedeljković

RUDOLF AITZETMÜLLER, Belegstellenverzeichnis der altkirchenslavischen Verbalformen, Monumenta Linguae Slaviae Dialecti Veteris, tom XI, U.W. Weiher – Würzburg 1977, str. 772.

Svrha je Naslovljena registra: popisati glagolske lekseme kako su potvrđeni u staroslavenskim tekstovima koje obično zovemo kanonskima, navesti mjesto njihova ostvaraja u njima i gramatičke konstrukcije u kojima se realiziraju. Ogroman materijal uzet u ovaj Popis prisilio je autora na neka nužna ograničenja. Autor se tako ne odlučuje za jednoznačno značenje glagola bio on jednostavan (nesložen) ili složenica, npr. **ДОБРО ТЕОРИТИ**. Isto i u participskim oblicima koji se mogu shvatiti kao participi i kao imenske forme **ВЪСЕЛЕННАА**. Popis glagola ne temelji se naime na preciznom leksičkom značenju, već upućuje na stvarno realizirane sintaktičke konstrukcije istih. Dosljedno tom osnovnom principu izbjegnuta je decidirana procjena leksičko-semantičke vrijednosti glagola s ozbirom na njegovu vidsku opredijeljenost, odnosno na »Aktionsart«. Leksičke varijante u vidskoj semantici glagola, po mišljenju autora, ovisе o subjektivnoj prosudbi istraživača pa prema tome i nisu podložne objektivnom mjerilu. Ispušteno je i registriranje dijateze (pasiva i refleksiva), jer bi po autorovim riječima to zahtijevalo znatan trud, a filološki je nisko obavijesno, tako da Registar zapravo ne pruža filoloških informacija. Potvrde glagolskih leksema provjerene su na dvadeset tekstova. U odabran korpus nisu ušli Praški listići i Eninski apostol, stsl. spomenici iz 11. st. Njihovu eliminaciju autor objašnjava činjenicom da im je leksik mlađi. Mislim ipak da ih je bilo bolje uzeti u Popis i uz rizik da su neki leksemi mlađi da se ne ispuste one sintaktičke konstrukcije koje su svojstvene staroslavenskom jeziku. Posebice se to odnosi na Eninski apostol, najstariji sačuvani, iako fragmentarni, predstavnik stsl. kratkog praks-Apostola koji se razložno stavlja u 11. st. Nije ekscerpirano ni Ostromirovo evanđelje ni Bojanski palimpsest, u novije vrijeme znanstveno publiciran glagoljski makedonski fragmenat četveroevanđelja, ali su zato prisutna dva natpisa: Samuelov i noviji Mostičev natpis. S obzirom na kriterij odabira tekstova koji potvrđuju normu stsl. sintakse, a za koji se dosada u načelu uzimao samo tzv. kanonski (iako vremenske ni jezične razlučnice nisu uvijek neopozivo utvrdljive, usp. češki Slovník) valjalo bi možda za buduća istraživanja razmisliti o sugestiji R. Večerke o potrebi da se proširi broj tekstova za proučavanje stsl. sintakse i na nekansonske tekstove. Ograničenost naime jezičnog materijala u kanonskim tekstovima može zavesti na pomisao da koji glagol ili koja sintak. konstrukcija nije zasvjedočena u stsl. jeziku jer nije obuhvaćena kanonskim tekstovima. Glagoljski leksik međutim u kanon. tekstovima u svakom slučaju ostaje temeljem glagolskoga fonda stsl. jezika.

SLOVO

29

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU
ZAGREB 1979

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 41000 ZAGREB, DEMETROVA 11

BROJ: 29

Urednički odbor:
ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni urednik:
ANICA NAZOR

Odgovorni urednik:
BISERKA GRABAR

Tehnički urednik:
JOSIP MILIĆ

Korektori:
JASNA VINCE, JOSIP MILIĆ

Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR
Hrvatske, SIZ–VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1980.